

A 19. század első felében keletkezett Győr megyei falusi végrendeletekről

A magyarországi végrendeletek kutatásának történetét már több ízben megkíséreltem áttekinteni; legutóbb 2008-ban egy a jogi néprajz, jogi kultúrtörténet témakörében rendezett konferencián tettem erre kísérletet.^[1] A termés számba vétele során megállapíthattam, hogy a 19. századi végrendeletekkel viszonylag keveset foglalkozott eddig a kutatás; de ugyanez mondható el a falusi végrendeletek közzétételéről és feldolgozásáról is. Emiatt tartom érdekesnek, hogy a 19. század első felében, Győr vármegyében keletkezett, a három győri nyilvános levéltár^[2] állományában fellelhető végrendeletek kutatása során szerzett tapasztalataimról röviden beszámoljak.

I. AZ EDDIGI KUTATÁSOKRÓL

Mielőtt a 19. század első felében Győr vármegyében keletkezett, az említett nyilvános levéltárakban őrzött falusi végrendeletek vizsgálatához kezdenék, érdemes röviden szólnom arról, kik foglalkoztak eddig a 19. századi, ill. a falusi végrendeletek kutatásával.

Ami a kérdés első részét illeti: alig találok eddig olyan kutatóval, aki kifejezetten 19. századi testamentumokról írt volna, ill. kizárólag azok közzétételére vállalkozott! A ritka kivételek közé tartozik pl. az 1820-as években keletkezett debreceni végrendeletekről tanulmányt író Antal Péter, a szentesi testamentumok temetkezési szokásokra vonatkozó adalékait összegyűjtő Nagy Ibolya, vagy a Nyírbátorból ez időszakból 17 utolsó akaratot közzétevő Bene János.^[3] De van arra is példa, hogy valaki egyetlen végrendelet alapos elemzését végzi el: ezt teszi pl. Papp Izabella, amikor az 1804-ben elhalt tudós görög kereskedő, Zavirasz György életpályáját mutatja be, főként végrendeletére támaszkodva; vagy Homoki-Nagy Mária, amikor nemes idősb Szetskó

[1] Horváth József, 2009.

[2] Győrött ma három nyilvános levéltár működik: Győr Megyei Jogú Város Levéltára (a továbbiakban: GYVL), Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára (a továbbiakban: GYML), valamint a Győri Egyházmegyei Levéltár (a továbbiakban: GYEL).

[3] Antal, 1986; Nagy, 1986; ill. Bene, 1989.

György 1831-ben Szentesen kelt testamentumának alapos elemzése során mutatja be e dokumentumtípus számos jogtörténeti érdekességét.^[4]

Valamivel többen vannak azok, akiknek a 18. századi végrendeletek körében megkezdett kutatásai átnyúlnak a 19. század első felére is. E kutatók közé sorolható pl. Iványosi-Szabó Tibor, akinek monumentális – négy vastag kötetet kitevő – kecskeméti forrásközlése félezerrel jóval több dokumentumot tartalmaz ezen időszakból.^[5] A Kujbusné Mecsei Éva által közzétett nyíregyházi testamentumok döntő többsége is a 19. század első felében keletkezett.^[6] Több tucatnyi végrendeletet publikált e korszakból Czégény Istvánné, Kemény János, Kocsis Gyula és Rácz István;^[7] és átnyúlnak ezen időszakra – pl. makói közlése, valamint átfogó jellegű tanulmányai révén – Tárkány Szücs Ernő kutatásai is.^[8] Az újabb keletű feldolgozások közül Mátay Mónika tanulmányaira utalhatok, aki a 18–19. századi debreceni végrendeletek, valamint a válóperes iratok együttes vizsgálatával ért el értékes eredményeket.^[9]

A falusi végrendeletek kutatásának eddigi eredményeit viszonylag könnyen összefoglalhatjuk. Tárkány Szücs Ernő említett tanulmányai mellett Kristóf Ildikó összegző munkáját emelhetem ki, aki a végrendelkezés rítusát – „a végrendelet-készítés normáit és formáit” – vizsgálta a 16–17. századi falvakban és mezővárosokban.^[10] Kutatásaihoz egyrészt a régi magyar irodalom „ars moriendi”, ill. „ars bene vivendi” témában nyomtatásban megjelent alkotásait, másrészt az úriszéki peranyagok végrendelkezéssel kapcsolatos adalékait igyekezett összegyűjteni. Bár korábbi időkkel foglalkozott, megállapításai – úgy vélem – átgondolásra érdemesek minden végrendelet-kutató számára.

Kifejezetten jobbágyvégrendeletek önálló kötetben történő közzétételére eddig egyetlen kutató vállalkozott: Kelemen István jelentetett meg Sopron vármegyéből 188 darabot a 18. század elejétől 1848-ig terjedő időszakból.^[11] A 42 településen élő 185 végrendelkezőtől származó testamentumok teljes szövegű elérhetővé tétele mellett nagy értéke a kötetnek az alapos bevezető tanulmány, mely jogtörténeti szempontból is kiváló elemzést nyújtja e dokumentumoknak. Falusi végrendeletek jelentek meg már korábban, néhány nagyobb közlemény részeként is: Rémai Lászlóné idéz például néhányat a 18. századi Veszprém vármegyei női végrendeletekkel foglalkozó dolgozatában;^[12] Dominkovits Péter kettő, a Sopron megyei Hidegség községben működött plébános végrendeletét tette közzé, alapos

[4] Papp, 2000, ill. Homoki-Nagy, 2004.

[5] Iványosi-Szabó, 2004, ill. Iványosi-Szabó, 2004/a.

[6] Kujbusné, 1995.

[7] Czégény, 2001; Kemény, 2005; Kocsis, 1997; ill. Rácz, 1983 és Rácz, 1985.

[8] Ld. pl. Tárkány Szücs, 1974, Tárkány Szücs, 1966, ill. Tárkány Szücs, 1980.

[9] E tárgyú publikációinak bibliográfiai adatait ld. Mátay, 2004, 269.

[10] Kristóf, 1999.

[11] Kelemen, 2008.

[12] Rémai, 2000.

bevezető tanulmánnyal,^[13] és ez utóbbi szerzővel közös kötetünkben is napvilágot látott néhány 17. századi Sopron vármegyei jobbágyvégrendelet – a falun élő kisnemesek által készített több tucatnyi utolsó akarat mellett.^[14]

Magam a 17. századi győri testamentumok kutatása során találkoztam először nagyobb mennyiségben falusi végrendeletekkel; ez utóbbiak közül három tucatnyi került be a forrásközlő kötetekbe.^[15] Egy-egy kisebb településről fennmaradt testamentumok önálló tanulmányban történő feldolgozására három ízben tettem eddig kísérletet: a Sopron megyei Káptalanvisről hat darab 17. századi forrás állt ehhez rendelkezésemre;^[16] a Győr közelében lévő Nyúl falu életét négy ott keletkezett testamentum tartalmának, valamint a győri végrendeletekben fellelt, e településre vonatkozó adalékoknak az összegzésével igyekeztem felvázolni;^[17] míg a Győr megyei Kajár esetében négy testamentumot találtam a 17. század második felében – ugyanazon család tagjaitól!^[18] Tartalmi gazdagsága miatt tartottam fontosnak jobaházi nemes Németh János 1804-ben kelt utolsó akaratának közzétételét, rövid tanulmány kíséretében.^[19] A falusi végrendeletek formai és tartalmi sajátosságairól egy konferencia-előadásban szóltam;^[20] míg a falusi temetkezési szokásokra vonatkozóan fellelhető végrendeleti adalékokat egy nagyobb tanulmányban kíséreltem meg összefoglalni.^[21]

Az elmondottakból látható: Kelemen István és Dominkovits Péter publikációi, valamint saját kutatásaim egyaránt Sopron, ill. Győr megyei településeket érintenek. Kutatásainkat e vármegyék levéltáraiban, valamint a területükön működött hitelyeshelyek fennmaradt iratanyagában végeztük leginkább; de értékes iratokat találtunk családi levéltárakban is. A hiteleshelyek közül a Győri Székeskáptalan Hiteleshelyi Levéltárában,^[22] valamint a Csornai Premontrei Konvent Hiteleshelyi Levéltárában^[23] találtunk értékes végrendeleteket. Fontos lelőhelynek bizonyult a Csornai Premontrei Prépostság Magánlevéltára, valamint a Pannonhalmi Bencés Főapátság levéltára is. A családi levéltárak közül a petőházi Zeke család levéltárának ilyen jellegű iratait Dominkovits Péter tárta

[13] Dominkovits, 2003.

[14] Horváth József – Dominkovits 2001.

[15] Horváth József 1995–1997.

[16] Horváth József 1993.

[17] Horváth József 1995.

[18] Horváth József 1996.

[19] Horváth József 1999.

[20] Horváth József 1999/a.

[21] Horváth József 2001.

[22] A Győri Székeskáptalan Hiteleshelyi Levéltárának iratanyaga ma a Győri Egyházmegyei Levéltárban kutatható. (Az intézményt 2000-ben alapították újjá; az azt megelőző évtizedekben, az államosítástól kezdődően a Győr-Sopron Megyei Levéltári Igazgatóság Győri Levéltára őrizte.)

[23] A Csornai Premontrei Konvent Hiteleshelyi Levéltára, valamint a Csornai Premontrei Prépostság Magánlevéltára az államosításkor a Győr-Sopron Megyei Levéltári Igazgatóság Soproni Levéltárába került; a Csornai Premontrei Rend visszaállítása után, az 1990-es évek második felében mindkét irategyüttes visszakerült Csornára.

fel,^[24] míg magam néhány Veszprém megyei család irathagyatékából hasznosítottam – többnyire kisnemesek által készített – falusi végrendeleteket.^[25]

Utalnom kell természetesen arra is: más levéltárak is tartalmaznak értékes kora-újkori, ill. újkori, eddig publikálatlan végrendelet-irategyütteseket. Hogy csak két példát említsek:

- már Tárkány Szücs Ernő felhívta a figyelmet arra – Degré Alajos szíves közlésére hivatkozva –, hogy Zalaegerszezen 1706-tól kezdődően őriznek jobbágyvégrendeleteket;^[26]
- Tóth István György pedig – aki több fontos publikációiban is felhasználta a szentgotthárdi, ill. a körmenyi uradalomhoz tartozó falvak jobbágyainak végrendeleteit^[27] – azt említi, hogy a szentgotthárdi ciszterci apátságához tartozó falvak parasztjainak iratait – közte végrendeleteit – 1744-től lemásoltatta az apátság.^[28]

II. A GYŐR VÁRMEGYEI FALUSI VÉGRENDELETEKRŐL

A 19. század első feléből fennmaradt Győr vármegyei falusi végrendeleteket kutatva megállapíthatjuk, hogy azok készítői három társadalmi csoportba sorolhatók.

A korszakból eddig általam vizsgált, testamentumokat is tartalmazó irategyüttesek közül a Győri Püspöki Levéltár végrendeleti sorozatai tartalmazzák a legnagyobb mennyiségű dokumentumot. A különböző sorozatokban – amint az a Vajk Ádám által összeállított darabszintű mutatóból kiderül^[29] – mintegy 1200 utolsó akarat található együttesen; közülük legjelentősebb a „Testamenta” címet viselő sorozat, mely önmagában 1076 irategyüttest tartalmaz. Az e sorozatban található irategyüttesek csaknem kizárólag az egyházmegye papjainak hagyatéki iratait tartalmazzák; többnyire együtt található bennük a végrendelet, az inventárium, a hátrahagyott javak árveréséről készült jegyzőkönyv, valamint a vagyontárgyak átvételét igazoló, több-kevesebb elismervény. A hagyatékok döntő többsége az 1770-es évekkel kezdődő, az 1820-as évek végével bezáródó kb. fél évszázad alatt keletkezett; vagyis mintegy félezer végrendelet a 19. század első három évtizedéből származik – nagyobb hányadában falusi plébánosok utolsó akarataként. Ezen értékes irategyüttesek alaposabb bemutatása szétfeszítené jelen dolgozat terjedelmi kereteit; kivételes törté-

[24] Dominkovits Péter több tanulmányban foglalkozott a család történetével is; ld. pl. Dominkovits, 1995., ill. Dominkovits, 2000.

[25] E forrásokra Márkusné Vörös Hajnalka hívta fel figyelmemet; önzetlen segítségét ezúton is köszönöm!

[26] Tárkány Szücs, 1981. 728.

[27] Vö. pl.: Tóth, 1992, 111., 132-134.

[28] Tóth, 1996, 90.

[29] Vajk, 2004.

neti forrásértékükre egy korábbi tanulmányomban már megkíséreltem felhívni a figyelmet.^[30] Azt pedig, hogy ezen iratok jól hasznosítható forrást jelenthetnek a falusi plébánosok életmódjának kutatásához is, Horváth Sándor nemrégiben megjelent tanulmánya egyértelműen bizonyítja.^[31]

A másik két érintett társadalmi csoportot a falun élő köznemesek, ill. a nem nemesi jogállású személyek képezik. Mindkét csoporthoz tartozó személyek testamentumaival találkozhatunk Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltárának „Végrendeletek Gyűjteménye” címet viselő irategyüttesében;^[32] míg az ugyan ezen levéltárban őrzött árvaszéki iratok között nemesi árvákat érintő utolsó akaratokat kutathatunk.^[33] Dolgozatom hátralévő részében e két társadalmi csoporthoz tartozó személyek 19. század első felében keletkezett végrendeleteivel szeretnék foglalkozni.

A fennmaradt végrendeletek viszonylag sok települést érintenek. Ezen települések három jelentősebb csoportjára szeretném külön is felhívni a figyelmet!

Az egyik kisebb csoportot a Győr közvetlen földrajzi közelségében fekvő települések képezik. Kiemelkedik közülük az akkor még önálló községet képező, ma Győrhez tartozó Révfülopy, ill. Pataháza;^[34] az itt élőknek a várossal való szorosabb kapcsolata egyértelműen kitűnik az itt keletkezett utolsó akaratokból.

Érdekes csoportot képeznek azon községek is, melyekben ebben az időben nemesi közbirtokosságok működtek. Közülük Bőny és Rétalap településekről maradt fenn több köznemesi végrendelet; közte olyan családok tagjaitól is, melyek jelentős szerepet tölthettek be a 19. század első felében az adott település érdekében. Ez utóbbi vizsgálatára jó lehetőséget biztosít az a tény, hogy Dominkovits Péter már korábban fontos tanulmányt jelentetett meg a bőnyi nemesi közbirtokosság e korszakbeli igazgatásáról, annak jegyzőkönyveit elemelve.^[35] De növeli e végrendeletek forrásértékét az is, hogy vizsgált korszakunk elején Győr vármegye ún. Pusztai járásában e településeken élt a legtöbb nemes: egy 1800-ban készült összeírás Bőny, Örkény és Alap községekben 31 birtokos és 8 birtoktalan nemeset említ; míg Rétalapon ugyanekkor 2 birtokos, 16 kurialista és 11 birtoktalan nemeset írtak össze.^[36]

A harmadik – véleményem szerint érdekes – csoportot a Dunától északra fekvő egykori Győr vármegyei, ma Szlovákiához tartozó települések alkotják; közülük Szap, Radvány és Nyárad említetik több testáló lakóhelyeként. Ez ese-

[30] Horváth József, 2001/a.

[31] Horváth Sándor, 2011.

[32] GYML, Végrendeletek Gyűjteménye 1-181. sz. (Jelzete: IV. B. 473)

[33] GYML, Győr Vármegye Levéltára. Archivum Vetus. Acta Orphanalia. (Jelzete: IV. A. 1g.)

[34] Pataháza községet 1866-ban Révfülopyhoz csatolták, ekkor Révfülopy-Pataház lett a település neve; majd 1904-ben egyesítették Győrrel. Vö.: Kígyósi, 2002, 183., ill. 207-208.; az utóbbi egyesítés részleteiről ld.: Csík, 2010.

[35] Dominkovits, 1988.

[36] Dominkovits, 1988. 112.

tekben olyan településekről nyerünk fontos adatokat, melyekkel kevesebbet foglalkozott eddig a történeti kutatás.^[37]

III. A VÉGRENDELETEK ALAKI (FORMAI) SAJÁTOSSÁGAI RÓL

Az általam eddig átvizsgált, a 19. század első felében Győr vármegye falvaiban keletkezett végrendeletekről általánosságban elmondható, hogy alakai sajátosságok tekintetében nincs sok lényeges különbség a nemesi, ill. a nem nemesi jogállású testálók utolsó rendelkezései között. Megállapítható viszont, hogy az előbbi csoporthoz tartozók testamentumai többnyire bővebbek, terjedelmesebbek az utóbbiakénál. Míg a nem nemesi jogállású személyek esetében néha fél oldalnál is rövidebb a végrendelet, addig a nemesekére inkább a másfél-két oldal terjedelem a jellemző.

A végrendeletek nagyobb része invocatio-val kezdődik. Ez a leggyakrabban „Az Atyának, Fiunak és Sz. lélek Istennek nevében” formula, de lehet ennél szűkszavúbb, vagy éppen bővebb is. Az előbbire példa Szarva József Ötvenyiszigetben 1849-ben kelt végrendelete, mely „A tellyes Szent Háromság nevében!” fohással indít; míg az utóbbira a Kiss István házastársaként 1834-ben Káptalanpatonán testáló Frang Katalin utolsó akaratát idézném, mely „A' Tellyes Szent Háromság Atya, Fiu és Szent Lélek Istennek nevében Amen” segélykéréssel kezdődik^[38] – ugyanúgy, miként pl. Halász Mihályné 1818-ban Pataházán, vagy Szabó Ferenc szentpáli gazda 1849-ben Dunaszentpálon kelt végrendelete is.^[39] A többiekétől eltérő formulával, „A' Mindenhatónak nevében, Amen” fohással kezdődik Disznósi Horváth Horváth János 1818-ban kelt, a testálás helyének jelölése nélkül fennmaradt utolsó akarata.^[40] Érdeemes megemlíteni ugyanakkor azt is, hogy néhány testamentum esetében az invocatio teljességgel elmaradt: enélkül maradt fenn pl. a nemesi jogállásúak közül Felső Váli Wincze Lajos táblabíró 1831-ben Bőnyön, Cseh-Szombathy Dániel közbirtokos 1829-ben Rétalapon, valamint a nemes Cseh-Szombathy István özvegyeként 1830-ban Bőnyön testáló nemes Sebestyén Katalin utolsó akarata; míg a nem nemesek közül csupán az 1848-ban Tényőn testáló Dávid Mihályné Nimet Őrsébeth esetében tapasztalhattuk ezt.^[41]

A segélykérő indítást követően szinte minden végrendeletben találunk hosszabb-rövidebb indoklást: miért is tartotta fontosnak a testáló, hogy akkor

[37] Ez annak ellenére megállapítható, hogy az utóbbi kb. két évtizedben több csallóközi település történetéről is megjelent önálló kötet; ld. pl.: Végh, 1994; Végh, 1997; ill. Végh, 2001.

[38] GYML, Végrendeletek Gyűjteménye, 144. sz., ill. 122. sz.

[39] Uo. 37. sz., ill. 62. sz.

[40] Uo. 31. sz.

[41] Uo. 45. sz., 40. sz., 41. sz., ill. 66. sz.

és ott utolsó rendelést tegyen? A beteg test, ill. a még ép elmeállapot ellentétének kihangsúlyozása szinte állandó elemnek mondható; ennek megfogalmazása azonban többnyire eltérő részletességű. Az Ásványon 1849-ben testáló Kőrmenty István pl. azt teszi ehhez hozzá: „minthogy elvagyon végezve hogy minden embernek meg kell halni és érzem magamban életemnek végét közel lenni”, igazságosan szerzett javairól kíván az alábbiakban rendelkezni.^[42] Dávid Mihályné is fontos indokként említi fizikai állapotát: „a’ Mindenható Urtul már rígen betegsigem miat ágyba helyezettvén, melly hoszas betegsigem valóban földi litemet szakajtja: de mikor, azt míg nem tudhatom; minek előtte az meg történjen”, szeretne a meghívott tanúk előtt utolsó rendelést tenni.^[43] Több testamentumból kitűnik, hogy a magasabb kor is indok lehetett a testáláshoz; a Dunaszegen 1849-ben testáló Mérgecs Jakab csak általánosabban utal erre, mondván: „minek utána éltes napjaimra jutottam, testemben erőtlén és beteges, de elmémben ép és józan lévén” teszi utolsó rendelését.^[44] Konkrét adattal életkoráról csupán Wincze Lajos táblabíró szolgál: „gondolóra vévén emberi életem mulandóságát, a környülményeket, jelessen pedig lefolyt 69. Esztendeimnek testemben érezhető súlyát, mellyek mind inkább világi pályám határához közelebb intvén, az Örök életre kevés időn leendő ált költözésemmel deritkeznek – elagott, ’s beteges testel ugyan, de ép és józan elmével” kívánja tenni végső rendelését gyermekei között, „változtatlanul leendő megtartás, ’s minden testvéri egyenetlenségeknél elhárítások végett”.^[45]

Több forrásunkból kitűnik, hogy a már említett általánosabb jellegű indokok mellett lehettek konkrétabbak is. Nemes Cseh-Szombathy Dániel közbirtokos pl. állapotának említése mellett azt is hangsúlyozza: „mint hogy két rendbéli Successorim is vannak, ezek[ne]k meg gondolásából, kívánok illetén jó rendeléseket tenni”.^[46] Nemes Sebestyén Katalin asszony özvegyi állapotában a gyermekeiről kíván elsősorban gondoskodni: „ámbátor míg most mind lelkemben mind testemben ép és egészséges volnek, mind az által gondolóra vévén azt, hogy Istennek bölts rendelése szerént minden embernek meg kell egyszer halni, és senki sem tudná utolsó óráját azért tekintetbe vévén két nevetlen, úgy mint Istvány fiam, de különösen Juliánna leányom sorsát, a’ következő Végső rendelésemet teszem.”^[47] Másokat viszont a gyermek hiánya készíthetett a végrendelet elkészítésére; ezt példázza Károly Mihály bőnyi árendás esete, aki ekképpen indokolja elhatározását: „Mindennapi tapasztalásombul érezvén egészségemnek változását, s örömmel fogyatkozását mellyek miatt erőtlenségem ugyan érezvén, de ép elmével birván, hallandó ’s mulandóságomat fontolóra vettem; Mellyre való nézve tudván azt, hogy mind azonn Javaim Mellyekkel Isten Eő Szent Felségének engem meg áldani tertzett, tulajdon szerzeményeim legye-

[42] Uo. 59. sz.

[43] Uo. 66. sz.

[44] Uo. 60. sz.

[45] Uo. 45. sz.

[46] Uo. 40. sz.

[47] Uo. 41. sz.

nek, s' ámbátor én törvényes Házassági Életet folytattam ugyan, mind a' mellett Gyermekkel meg áldotva nem valék, mellynél fogva vagyonom Ön szerzeményem, én pedig Magva szakadt vagyok, ezenn okoknál fogva tehát im e' következő végső rendelkezésemet teszem: ..."^[48]

Ez utóbbi idézet egyben azt is mutatja, hogy a bevezető részben található indoklások erősen eltérő terjedelműek lehetnek. Találhatunk Károly Mihályénál hosszabb, részletesebb indoklásokat is; és vannak természetesen annál lényegesen rövidebb – két-három sorban elférő – terjedelműek is. Miként az is erősen változó, hogy a végrendelet egészének terjedelméhez képest hogyan viszonyul a bevezető rész hossza. A legrövidebb – mindössze négy mondat terjedelmű – végintézkedés Vörös Péter utolsó akaratát őrizte meg; sajnos készítésének helye és ideje egyaránt lemaradt róla! Két tanú előtt tette; e nevek egyike adhat némi támpontot a kutató számára: Csitsai József hadnagyé, aki egy másik végrendelet elkészítésénél is tanúskodott. Az utóbbi keltéből, valamint a Vörös Péter végrendeletében említett egyetlen dülőnévből – „a bátsházai dülőben” lévő kis földjéről rendelkezik – kiindulva valószínűnek tartom, hogy a Dunától északra fekvő Győr vármegyei települések valamelyikén készült a végrendelet; talán Radványban – ennek pontosítása azonban még további kutatásokat igényel, mely során segítségünkre lehet a testamentumlevélen lévő pecsétlenyomat is. Érdemes viszont idéznem egyetlen bevezető mondatát: „Meg emlékeztvén Szent Pálnak azon mondásáról rendeld el házodat mert meg halsz, nehogy véletlen halálom meg lepjen és Isten segélyeivel szerzet csekély vagyonom akaratom ellen osztassek, vagy családim között békételenségre vagy perlekedésre okot adjak következő végre[n]de[le]tet tészem”. Majd fentebb említett kis földjét hagyja mostani feleségének „egy ocska kocsival együtt hozományá fejében”; következő rendelkezésével „lelkemet Teremtőnek ajálván Testemet a föld gyomraban tenni ohajtom”; majd egy kéréssel zár: „Minek erősítésire hitanukat aláírással és helység petsétjével meg erősíteni kéréim”. A záradékban pedig – a már említett egyik tanú neve mellett – ez olvasható: „Vörös Péter megbizásbul név alá iroja Lantodi Imre egyszersmind Tanú”.^[49] E részletesen bemutatott rövid végrendeletből látható, hogy abban – kis terjedelme ellenére – minden lényeges elem megtalálható: egy bibliai idézettel alátámasztott indoklás a testálás motivációjáról, rendelkezés lelkéről és testéről, a felesége javára – „hozományá fejében” – tett hagyományról, valamint a tanúk aláírásával és a helység pecsétjével történő megerősítés kérése.

Az esetek döntő többségében persze a testamentum „tárgyalás” része ennél lényegesen hosszabb, részletesebb – azt azonban mindenképpen elmondhatjuk, hogy e fejezet terjedelme a leginkább eltérő forrásainkban. A végrendeletek többségében a rendelkezéseket sorszámossal látták el; a legtöbb testamentum 4-5 számozott tételt tartalmaz; a legrészletesebb e szempontból Halász Mihályné született Molnár Klára 1818-ban Pataházán kelt testamentuma, melynek ren-

[48] Uo. 38. sz.

[49] Uo. 131. sz.

delkező része 13 tételt tartalmaz.^[50] Általában egy-két pont a kegyes hagyományokkal, ill. a temetéssel kapcsolatosan rendelkezik; azután következik a vagyontárgyak felsorolása, ill. az azokról történő rendelkezés. A vagyontárgyak felsorolásával kapcsolatosan azt állapíthatjuk meg, hogy az ingatlanok esetében törekedtek a pontosabb felsorolásra, ill. helymeghatározásra; az ingó vagyontól viszont teljesen esetleges, hogy mi lett konkrétan megemlítve. Ez utóbbiak szempontjából a nemes Horváth József házastársaként 1812-ben Szap községben testáló nemes Kulacs Ilona utolsó rendelete a legrészletesebb: ő még az ágyneműkről is egészen pontos leírást ad^[51] – nyilvánvalóan azért, hogy két gyermeke, valamint házastársa között konfliktusok nélkül felosztható legyen a hátrahagyott vagyon. Láthattuk viszont azt is, hogy a tételek száma, ill. a végrendeletek tartalmi részletessége között nem feltétlenül van közvetlen összefüggés: Kulacs Ilona idézett részletes végrendelete ugyanúgy tíz számozott tételből áll, mint nemes Szigethi Ferenc 1846-ban Vámoson kelt utolsó akarata; ez utóbbi viszont egyetlen vagyontárgyat sem említ konkrétan – pedig három fia, három lánya, valamint felesége között kell felosztania hátramaradó vagyonát!^[52]

A végrendeletek harmadik része a záradék, mely a megerősítő formulákat, valamint a tanúk aláírásait és pecsétjeit tartalmazza. A tanúk száma többnyire 2–5 fő, kik között gyakran említetnek az adott település előljárói is. Nemes Szigethi Ferenc fentebb említett, 1846 februárjában Vámoson kelt végrendeletének négy tanúja között olvashatjuk Erdélyi István bíró és Gosztonyi János jegyző nevét is; ez utóbbi jegyezte le a négy tanú aláírásával is megerősített végrendeletet, melyet készítője keresztvonással ismert el saját utolsó akaratának. Ugyanezen módon erősítette meg végintézkedését 1848-ban Tényőn Dávid Mihályné is, akinek tanújaként Burkalyi Benedek bíró, Sándor János „hütös”, Latsik Imre „esküt” és Borsodi Pál jegyző neve olvasható, mindegyikük mellett az „mp.” jelöléssel – saját kezű aláírásuk bizonyítékaként.^[53] Dunaszentpálról 1849-ből két végrendeletet is ismerünk: Goldstein Antal gazda augusztusban, ill. Szabó Ferenc gazda novemberben kelt végrendeletét ugyanazon két személy előtt tette: Horvát Mihál bíró és Egyed Ferenc jegyző említettik tanúként mindkét esetben – saját kezű aláírásra utaló jel azonban csak az utóbbi mellett van!^[54] Ugyanezen két tisztség viselője tanúskodott Öreg Kotsis János 1848. április 19-én Écsen kelt végrendeleténél is; Bohár Pál jegyző mellett Fehér István bíró is aláírta a dokumentumot.^[55] Ahol három vagy több tanút neveznek meg, ott többnyire további tisztségek viselőivel is megismerkedhetünk: Mérges Jakab pl. 1849 szeptemberében Dunaszegen Karátsony József bíró, Taródi József jegyző és Vadász András „Tanács” előtt végrendelkezett; Frang Katalin utolsó rendelkezésénél, Káptalanpatonán 1834-ben Bognár István bíró, Nagy István „Törvin biro”

[50] Uo. 37. sz.

[51] Uo. 33. sz.

[52] Uo. 143. sz.

[53] Uo. 66. sz.

[54] Uo. 63. sz., ill. 62. sz.

[55] Uo. 56. sz.

és Májer József jegyző is tanúskodott; Kőrmendy István 1849 februárjában Ásványon Varga István bíró, Öveges József jegyző, valamint három további személy előtt mondta el utolsó akaratát; ugyanezen jegyző foglalta írásba – öt további személy jelenlétében – Pályi István féltelkes gazda 1849 októberében Ráron készült végrendeletét is.^[56]

Az említett példák azt mutatják, hogy a tanúként meghívottak között mindig szerepelnek az adott település előljárói; de a tanúnévsorok elemzéséből további fontos adatokhoz is juthatunk. Ha pl. egy településről több végrendelet is fennmaradt, vizsgálhatjuk azt is, változott-e időközben a tisztségviselők személye? Hogy csak egy példát említsek! Tóth József végrendelete 1844 októberében kelt Révfaluban; négy – saját kezűleg aláíró – tanúja Magyar József „Helység Birája”, Nemes Mészáros Mihály kamarás, Nemes Pintér Ferenc „Tanács” és Öveges László jegyző volt; Fejes József 1849 februárjában öt tanú előtt tette utolsó rendelkezését: a jegyző ekkor is Öveges László volt, a bírói tisztet Göntzöl József viselte, a további három tanú tisztségét nem jelölik, de egyikük neve sem szerepel a korábbi névsorban.^[57]

Érdeemes utalnom arra is: néhány esetben nem pusztán a helyi előljárók szerepelnek a tanúnévsorokban, de felbukkanak ott más előkelőségek – pl. vármegyei hivatalt viselő személyek – is. Jó példa erre nemes Halász Mihály hátrahagyott özvegyének, nemes Molnár Klára asszonynak Pataházán kelt utolsó rendelkezése, melyet az alábbi hat tanú előtt tett: Cséfalvay János révfalusi plébános, Móro Ignác Győr vármegye táblabírája, Kálóczy Mihály Győr vármegye aljegyzője, Pintér Ferenc révfalusi notárius, Bederna Ferenc Győr vármegye kancellistája, ill. Kuster János győri polgár.^[58] Egyházi személlyel viszonylag ritkán találkozunk a 19. század első felében Győr vármegye falvaiban készült végrendeletek tanúnévsoraiban: Disznósi Horváth Horváth János – ugyancsak 1818-ban kelt – testamentumának egyik tanúja Perlaky Dávid bezi evangélikus prédikátor;^[59] míg a Farkas István özvegyeként Bönyön, 1847-ben végrendelező Vég Anna asszony utolsó rendelkezésének megírásában Décsi Bálint bonyi református prédikátor kapott nagy szerepet.^[60] Vármegyei tisztségviselők viszont előfordulnak más nemesi végrendeletek tanúnévsoraiban is: nemes Sebestyén Katalin asszony 1830-ban kelt végrendeletét pl. Sárly Károly Győr vármegye főszolgabírája és Horváth János, azon vármegye esküdtje írta alá tanúként; ugyanők voltak jelen idősebb Wincze Lajos utolsó akaratának 1831 decemberében Bönyön történt kinyilvánításánál is.^[61]

[56] Uo. 60. sz., 122. sz., 59. sz., ill. 64. sz.

[57] Uo. 58. sz., ill. 65. sz.

[58] Uo. 37. sz. A testálói társadalmi helyzetét egyértelműen kihangsúlyozza a végrendelet latin nyelvű felirata: „Testamentaria Dispositio N[o]b[is] D[omi]nae Clarae Molnar Viduae N[o]b[is] D[omi]ni Michaëlis condam Halász”.

[59] GYML, Végrendeletek Gyűjteménye, 31. sz. Perlaky Dávid névvel több evangélikus lelkészt is ismer a szakirodalom; vö.: Szinnyei, 1905. X. köt. 787–791.!

[60] GYML, Végrendeletek Gyűjteménye, 109. sz. Vég Anna asszony 1847. december 21. és 1854. január 15. között kelt négy végrendeletéről később még részletesebben szölok.

[61] GYML, Végrendeletek Gyűjteménye, 41. sz., ill. 45. sz. A pontosság kedvéért megjegyzendő,

A végrendeleteknek a tanúk részéről pecséttel történő megerősítése a nemesi végrendeletek esetében általánosnak mondható; miképpen az is, hogy a vármegyei tisztségeket viselő tanúk aláírásukkal is megerősítették a testamentumot. A nem nemesi jogállású személyek végrendeleteinél – ahogyan azt már a tanúk személyének vizsgálata során jeleztem – csak a tanúk egy részének (kb. felének) neve mellett olvasható a saját kezű aláírás tényére utaló „m. k.” jelzés; többnyire azok mellett, akik magasabb tisztséget – bíró, kamarás – viseltek. A nem nemesi jogállású végrendeletkezők neve mellett az esetek döntő többségében keresztvona szerepel megerősítésként; de ily módon erősítette meg utolsó akaratát pl. nemes Molnár Klára asszony, sőt Károly Mihály is.^[62] Saját kezű aláírás szerepel viszont nemes Sebestyén Katalin asszony, valamint özvegy nemes Nagy Istvánné született Körömdi Erzsébet utolsó akaratán,^[63] nemes Cseh-Szombathy Dániel esetében pedig azt is kiemelik a megerősítést végző tanúk, hogy „ezen önnön saját kezeivel írott Vég-Rendelését” „tulajdon Végső Akarattjának lenni előttünk meg ősmerte”!^[64]

A testamentumleveleken néhány esetben későbbi megjegyzés is olvasható. Ez általában a végrendelet kihirdetésével kapcsolatosan tartalmaz fontos információt: annak időpontja mellett pl. azt, hogy ellene mondott-e valaki a benne foglaltaknak. De megtudjuk többnyire azt is, hogy kik voltak jelen a végrendelet kihirdetésekor: ez azért fontos, mert nem egy esetben e feljegyzések segítik a kutatót a családi kapcsolatok pontosabb megrajzolásában – kiegészítendő a végrendeletekből e témában meglehetősen hiányos képet. Szarva József 1849. december 4-én Ötvenyiszigetben készült végrendeletében pl. csak kiskorú Anna nevű gyermekét említi név szerint, elrendelve, hogy a neki, ill. feleségének rendelt 100–100 forintot, valamint a kegyes hagyományokon túl amiye marad, azon egyenlőképpen osztozzanak meg gyermekei. A testamentumlevélen olvasható, 1850. január 12-én kelt feljegyzésből azután megtudhatjuk, hogy az aznap tartott bontáson az özvegy mellett részt vett öregebb Varga János mint Szarva Juli férje, ifjabb Varga János mint Szarva Rozi férje, valamint Szalay György bíró és Szalay Antal gyám is; jelenlétükben a végrendelet felolvastatott, és – ahogy Fekete Kálmán Győr megyei albíró megfogalmazta – „legnagyobb nyilvánossággal, általam Minthogy senki ellent nem mondott, ki hirdetetett”.^[65]

Más esetekben viszont azt tanúsítja a testamentumlevélen lévő későbbi feljegyzés, hogy a kihirdetésekor a végrendeletnek valaki ellene mondott. Ez történt pl. nemes Sebestyén Katalin asszony, nemes Cseh-Szombathy István özvegyének utolsó akaratával, mely 1830-ban, Szent András havának 3. napján – éppen egy hónappal elkészülte után – került kihirdetésre Győr vármegye kisgyűlése előtt; azonban – ahogy az Kálóczy Mihály hites aljegyző feljegyzésében olvashatjuk

* hogy az előbbi személy neve aláírásában Sebestyén Katalin végrendeleténél „Sáry Károly”, Wincze Lajos testamentumán „Sáry másképp Kajdóczy Károly” névalakban olvasható.

[62] GYML, Végrendeletek Gyűjteménye, 37. sz., ill. 38. sz.

[63] Uo. 41. sz., ill. 49. sz.

[64] Uo. 40. sz.

[65] Uo. 144. sz.

– „akkorban Bőnyi Nemes Nagy Sándor, mind felesége Szombathy Katalinnak, mind ennek Testvére Szombathi József részéről ezen Végső Rendelésnek ellene mondott, a' mennyire pedig a' közben vetett Ellentmondás a' Kérdéses árva Jusvának idővel sérelmére válhatna, a' Megyebéli Tiszti Fő Ügyviselő viszont ellene mondott”.^[66]

De más típusú információkat is találhatunk a későbbi feljegyzésekben. Jó példa erre a Károly Mihály Bőnyön, 1829. május 27-én kelt végrendeletén található hosszabb megjegyzés, mely 1829. június elsején kelt, Németh Mátyás szolgabíró és Kováts Márton esküdt aláírásával. Ebből megtudjuk, hogy Károly Mihály május 29-én elhalálozott, „nem hagyván maga után maradékot”; a testamentum végrehajtásával megbízott Panda Dániel úrnak pedig az a kívánsága, hogy a hagyatékot jó lenne mielőbb pénzzé tenni, tekintettel arra, hogy ezen „vagyonások” „Barmokból, Juhokból, gazdaságbeli eszközökből, Őszi s Tavaszti veteményekből állanak”, és „azok egyedül a' Cselédek kezén lévén, féllő hogy meg kevesedjenek”.^[67] Az ilyen és hasonló tartalmú feljegyzések ugyan csak hasznosak lehetnek a mai kutató számára!

IV. A VÉGRENDELETEK FONTOSABB TARTALMI SAJÁTÓSÁGAIRÓL

A 19. századi Győr vármegyei falusi végrendeletek többségének tárgyalás része a lélek és a test sorsáról intézkedő rendelkezéssel indul. E rendelés többnyire egy mondat, mely Goldstein Antal dunaszentpáli gazda 1849-ben tett utolsó rendelkezésében pl. így hangzik: „Először. Testemet ajánlom a földnek, melyből alkottattott, Lelkemet pedig len a' mindenható Istennek, a' kitől származott”.^[68] Néha hozzájön valamelyik mondatrészhez egy jelző, díszesebbé téve a mondandót; Kőrmendy István Ásványon 1849-ben készült végakaratóban pl. így olvashatjuk: „Romlandó testemet hagyom az ő Annyának a' földnek melyből eredett, az Üdvözítő Jézus vérével megváltott lelkemet pedig ajánlom az én Mennyei Atyámnak.”^[69] Kotsis János écsi lakos a temetésre vonatkozó részt pontosítja: „Ha a' Teremtő Isten éltetemet megszüntetni rendeli, bűnös Lelkemet ajánlom mérhetetlen Atyai irgalmába testemet pedig a' földnek, melyből eredetét vette, olly kívánsággal, hogy a' közönséges anyaszentegyház szokása szerint eltakaritassék.”^[70]

A temetést illően többen úgy rendelkeznek, hogy az „rangjukhoz illő” legyen. Károly Mihály bőnyi lakos 1829-ben azt hangsúlyozza – miután „A' Tellyes Sz[en]t Háromság egy igaz élő Istennek irgalmas kezeiben” ajánlja az ő bűnös lelkét, testét pedig a Földnek, amelyből az vette eredetét –, hogy „Testemnek tisztességes s Rangomhoz illő el takarítása törtéyen, Bűnös Lelkemért pedig egy-

[66] Uo. 41. sz.

[67] Uo. 38. sz.

[68] Uo. 64. sz.

[69] Uo. 59. sz.

[70] Uo. 56. sz.

néhány Szent Misék szolgáltattassanak”.^[71] Az utóbbi tárgyban persze a testálók többsége ennél konkrétabban rendelkezik: vagy a szentmisék számát határozza meg, vagy az arra rendelt összeget. Szabó Ferenc szentpáli gazda 1849 őszén 5 váltóforintot rendel e célra; Goldstein Antal ugyanezen évben ugyanott csak 5 váltóforintot.^[72] Néhányan több kegyes célú rendelést is tesznek: nemes Szigethi Ferenc pl. 1846-ban Vámoson a lelkéért mondandó énekes szentmisékre a helyi plébános úrnak 75 forintot hagy; ugyanennyit és ugyanígy rendel hitveséért elmondandó szentmisékre is; emellett hagy még a „Vámosi Határban lévő Szent Keresztekre” is 35 forintot.^[73] Szabó Ferenc szentpáli gazda a lelkéért történő imádkozást is fontosnak tartja: külön hagy öt-öt váltó forintot az „Oskola Mesternek”, ill. „A falubeli szegények számára” „Imádságra” is.^[74]

A legrészletesebb e szempontból a nemes Halász Mihály özvegyeként 1818-ban Pataházán testáló nemes Molnár Klára utolsó rendelése. Hangsúlyozza, hogy testét „az Anyaszentegyháznak Szokása Szerént a Földnek Gyomrába, a honnint eredetét vette, Nemesi Rangomhoz alkalmaztatva” temessék el. Majd nem kevesebb, mint hat pontban tesz kegyes hagyományt. Először hagy a győri kármeliták számára 50 forintot elhalt férje, valamint Mihály, Ferenc és Anna nevű gyermekei lelkéért mondandó szentmisékre; az ő bűnös lelkéért a „Győri Öreg Templomban” mondandó 50 szentmisére 50 forintot rendel; a révfalusi templomban ugyanezen célja 20 forintot hagy, 20 szentmise bemutatására. Emellett hagy külön is a révfalusi templomra 100 forintot, „nem Fundatio képpen, hanem némű némű Szükségeire; végül a „belső Győr Várossi Magyar Ispitabelieknek a Lelkemért való Imádkozás fejében” 25 forintot hagy, a „Révfalusiaknak pedig ugyan e végre” 30 forintot rendel.^[75] Halász Mihály özvegyének kegyes hagyományokban gazdag végrendelete jól mutatja, hogy a város közelében lakó nemesek vonzódtak a városi templomokhoz, kolostorokhoz is; de bíztak a szegényházakban élők imáinak hatékonyságában is. Meg kell azonban jegyezni, hogy a távolabbi településekről is találunk erre példát. A leggazdagabb ilyen szempontból a Karsai István özvegyeként 1846-ban Zámolyon testáló Vida Judit utolsó akarata, aki – „Hogy az Úr Isten büneimet megbotsása, lelkemért Szolgáltató Sz: Misékre” – hagy 20 forintot, a zámolyi szentegyházra ugyanennyit; de 20 forintot rendel a győri székesegyház javára is, míg a karmeliták 6 forint, az „Ispital” 4 forint kegyes hagyományban részesül.^[76]

A végrendeletek többségében ezután a vagyontárgyak felsorolása, valamint az azokról történő rendelkezés következik. Ahogy erre fentebb már utaltam, e tekintetben meglehetősen eltérő terjedelműek és értékűek forrásaink. Részletességüket nem csupán a felosztandó vagyon nagysága határozza meg; sokkal inkább befolyásolja azt a családi kapcsolatok bonyolultsága, valamint az a tény,

[71] Uo. 38. sz.

[72] Uo. 62. sz., ill. 64. sz.

[73] Uo. 143. sz.

[74] Uo. 62. sz.

[75] Uo. 37. sz.

[76] Uo. 61. sz.

hogy a vagyont egyenlő arányban, vagy differenciáltan akarja-e a testáló szétosztani a számba jöhető örökösök között. Hogy voltak-e olyan személyek – távolabbi rokonok, vagy éppen mások –, akiknek hagyományként kívánt juttatni egy-egy vagyontárgyat? Volt-e oka arra, hogy valamelyik gyermek örökségét kisebbre vegye, vagy éppen megnövelje a nekik juttatandó részt? Nézzünk meg néhány példát erre is!

Tóth József molnármeister utolsó rendelete 1844 októberében készült Révfaluban. Az „Atyának, Fiunak és Szent Lélek Istennek nevében” kezdődő, és ugyanezen formula megismétlésével végződő testamentum voltaképpen négy pontból áll, melyből az első testéről és lelkéről rendelkezik a lehető legtömörebben; az utolsóban pedig lelkéért mondandó szentmisékre, valamint a „Revfalusi Ispita intézetbe” 5–5 váltóforintot hagy. A vagyona sorsát érintő, mindössze kettő pont egyikében úgy rendelkezik, hogy mivel „a fíjaimtul nem csak egességes állapotomban, de még nyavalás ügyömben is elhagyatva vagyok, vélem semmit nem gondolnak: erre nézve Bán Őrzse mostani Nőmet illesse a véle való szerzemenyem egészlen; a 300 vforint Moringja pedig és 100 vforint kész pénzbeli hozománya az előbbi szerzeményeimből kerüljön ki”. A következő pontban pedig úgy rendelkezik, hogy a többi vagyona öt gyermeke „közt egyaránt osztasson fel azzal a különbséggel; hogy Antal fiam azon érdemiért: mivel az előtt több évekkal a’ Dunában veszéstül meg mentett 40 v[áltó]f[orin]tokkal, Anna Leányom pedig mint leg kisebb gyermekem 25 v[áltó]f[orin]tokkal többet kapjanak amazoknál”.^[77] Vagyis ez esetben csak a családon belüli viszonyokról tudunk meg néhány érdekességet, valamint a mostani feleség moringjának összegét ismerjük meg – a testáló vagyonának nagysága és jellege egyaránt ismeretlen marad a kutató előtt.

Hasonló tömörségű Kőrmendy István 1849 februárjában Ásványon készült utolsó rendelete is. Négy pontjából az elsőben testéről és lelkéről rendelkezik, míg az utolsóban ez utóbbi üdvéért rendel „egy nagy misét” szolgáltatni – így nála is két pontra szűkül az érdemi rendelés. Ezek egyikében házat Kőrmendi János nevű fiának hagyja oly meghagyással, „hogy az édes Anyát tartozik illendőképben megbetsülni, és gyámoltalan testvéreivel együtt holtig betsületessen eltartani, és halamása esetében mindegyikét tisztességessen eltakarettatni”; majd pedig öt lányának rendel pénzhagyományt: Anna, Juli, Rozi és Kati számára 25–25 forintot, Zsófinak pedig 30 forintot – a megkülönböztetést egyáltalán nem indokolja. Ez utóbbi feltételezhető okát a végrendelet végén található, annak kihirdetéséről szóló, 1849. április 17-én kelt feljegyzésből sejtethetjük: Zsófi még hajadonként említették abban, négy lánytestvére viszont férjes asszonyként – talán a különböztetést kaphatták meg ez utóbbiak a kiházásításkor?^[78] A kiskorú gyermek javára tett különbségtétel más testamentumokban is előfordul: Szarva József ötvenéveszigei lakos pl. 100 forinttal rendel többet Anna nevű kiskorú leányának, mint többi meg nem nevezett gyermekének – ez utóbbiak

[77] Uo. 58. sz.

[78] Uo. 59. sz.

nevére és férjes asszony voltára szintén csak a kihirdetést igazoló rövid feljegyzésből derül fény.^[79]

Különbséget tesz gyermekei között Mérges Jakab dunaszegi gazda is 1849 szeptemberében kelt utolsó rendelkezésében, de ő utal annak okára is. Általános örökösévé Ferenc nevű fiát és annak feleségét, Baranyi Annát teszi, „kik hosszas ideig tartó Özvegységemben és öregségemben hiv gondviselőim, betegségemben gyámolóim voltak, és ha Isten e világból ki szállított, eltakarítottóim lesznek”, azzal a feltétellel, hogy két megnevezett férjes lányának adják ki az általa nekik rendelt hagyományt, egy-egy „érdemes Tehén árát”.^[80]

A gyermekek nagyobb száma már önmagában is okot adott a részletesebb rendelkezésre. Jól mutatja ezt a nemes Nagy István özvegyeként 1834-ben Rétalapon végrendelező Körmendi Erzsébet esete, aki kilenc élő gyermeke – Eszter, Zsigmond, Lajos, József, Zsófia, Zsuzsánna, Mária, Juliánna és Erzsébet – között igyekszik felosztani hátrahagyandó javait; ráadásul differenciáltan kellett ezt megtennie, hiszen lányai közül öt még hajadon, egyik fia pedig katona. Így érthetően részletes utolsó rendelkezése, több esetben kitérve az említett vagyontárgy jogi származására is – mindez három sűrűn teleírt oldalt tesz ki.^[81]

Testálóink első számú örökösei természetesen gyermekeik; de arra is találunk példát, hogy – nyilván a gyermekek halála után – az unokák lépnek elő örökössé. Nemes Róth János özvegye, Horváth Katalin asszony 1820-ban Koroncón kelt végrendeletében hat unokáját jelöli meg örököseként; de kiköti, hogy nemes Ferentzy Anna nevű unokája „már nagyobb időtől fogva öregségemben gondomat viselvén, és engem dajkálván, ebbéli szolgálatját, ’s fáradozásait megjutalmazni akarván, ha engem tovább is életem napjáig, vagy általam történendő felszabadéttásáig hiven, és gondossan dajkálni fog, kivánom, hogy a’ fekvő Jóságaimnak Váltasaikra fordított számos pénzeimből 1150 f[o]r[in] tokat kész pénzben a’ többi maradékim fizessenek”.^[82]

Jogtörténeti szempontból különösen érdekes idős b Vintze Lajos házastársának 1829 szeptemberében Bonyón kelt utolsó rendelkezése, melyben két fia, Lajos és Ignác, valamint Johanna nevű lánya között osztja szét vagyonát. Maga a vagyon sorsának leírása is érdekes, hiszen – mint kiderül – sokat kellett pereskedniük egyes vagyontárgyakért más családokkal. Figyelemre méltó rendelkezései vannak a gazdálkodásról: úgy rendeli pl., hogy gyermekei egész tagokban osztozzanak az ingatlanokon, „meg engedvén ezt a Törvény, és a’ Gazdálkodásnak jobb előmenetele”. Johanna nevű lánya özvegy, de úgy tekinti az osztozásnál, mint hajadont, és úgy rendelkezik, hogy Ignác nevű fia lakást kell hogy engedjen Johannának „azután is, ha a Testvéri Osztály meg történik, mindaddig míg Férjhez mégyen, vagy tetszeni fog Johanna Leányomnak...”^[83] A végrendelet érdekes rendelkezéseit még hosszabban idézhetném, de itt és most csupán azt jegyezném

[79] Uo. 144. sz.

[80] Uo. 60. sz.

[81] Uo. 49. sz.

[82] Uo. 27. sz.

[83] Uo. 39. sz.

meg: tovább növeli e dokumentum értékét a mai kutató számára, hogy a férj végrendeletét is ismerjük: idősb Wincze Lajos táblabíró Bőnyön, 1831. december 17-én kelt testamentuma alapján tovább pontosíthatjuk a családdal kapcsolatos ismereteinket.^[84]

Két érdekes végrendelet tartalmára szeretném külön is felhívni a figyelmet! Ezek egyikét Frang Katalin asszony, Kiss István hitvese tette Káptalanpatonán 1834-ben; érdekessége, hogy részletes felsorolását adja a férje házához hozott hozományának! Nyolc pontba foglalt felsorolásából többek között megtudjuk, hogy a Lébény Szent Miklósról házassága révén Káptalanpatonára került asszony összesen 568 váltóforint értéket hozott a házhoz: egy csikót, két ökör tinót, eladott búzája árából 136 forintot, valamint 267 váltóforintnak megfelelő összegű készpénzt; emellett a lakodalmi költségekre is adott a férjének készpénzzel 80 forintot. Ezen összegből 100 váltóforintot szentmisék mondására rendel bűnös lelkéért, a többit pedig gyermekei, ill. férje között osztja fel; az előbbieket kapcsán nemcsak két lányának nevét – Veronika, Trézsi – tudjuk meg, de egyik tehenének nevét is: Csakó.^[85]

Ez utóbbi adalék azért érdekes, mert a 19. századi falusi végrendeletekben meglehetősen ritka az ingó vagyontárgyak konkrét említése: állatról ugyanúgy ritkán esik szó, mint bútorról, ruhadarabról, vagy akár értéktárgyról. E szempontból kiemelkedő részletességűnek mondható a nemes Horváth József házas-társaként 1812-ben Szap községben testáló nemes Kulats Ilona utolsó rendelése, aki férje és két gyermeke között úgy osztotta fel vagyontárgyait, hogy azok egy részét konkrétan meg is nevezte. Így említ – több más mellett „ött Hizó Sertvést és hatt maglott”; méheit háromfelé rendeli osztani; „azon kik Tehénynek Borjált a Mellyet Nyáradrul Hozott”, a gyermekeknek rendeli; az asztalt egy fogással két gyermekének hagyja, a másik fogast a férjének; de pontosan rendelkezik pl. a vánkosokról, dunyhákról, terítőkről is.^[86] Így e végrendeletből a ház berendezéséről, valamint a gazdaság méreteiről is képet kaphatunk.

V. EGY ASSZONY NÉGY VÉGRENDELETÉRŐL

Dolgozatom zárásaképpen egy érdekes irategyüttesről szeretnék röviden szólni! Kutatás közben bukkantam rá több egymásba hajtott forrásra; külső feliratán „Vég Anna férjezett Farkass István[n]é 4 darab végrendeletei” felirat olvasható.^[87] Alaposabb tanulmányozás után röviden az alábbiak mondhatók ezen iratokról.

Vég Anna asszony első végrendelete 1847. december 21-én készült Bőnyben. Az öt pontból álló dokumentum bevezetőjéből megtudjuk, hogy készítője „súlyos betegség által ágyba szegezve”, de ép elmével rendelkezik lelkipásztora,

[84] Uo. 45. sz.

[85] Uo. 122. sz.

[86] Uo. 33. sz.

[87] Uo. 109. sz.

Décsi Bálint előtt. Első férjét Fekete Andrásnak hívták; az ő összes rendelkezését kívánja megtartani és fenntartani. Rendeli, hogy mostani férjének mőringja, valamint egy-egy párna, dunyha és vánkös számára kiadassék. Majd két megnevezett rokonának rendel kisebb összegű pénz hagyományt, azzal a megkötéssel, amíg a 24 éves kort el nem érik, kezükbe ne adassék, „hanem az számukra a' győri takarékpénztárban a' tőkét szaporítólag gyümölcsözzék, 's a kitett időig a' kamatok mindig a' tőkéhez csatoltassanak”. Hozzáteszi azonban azt is: ha az egyik hagyományban részesülő, Gergely Zsuzsanna 24 éves kora előtt férjhez menne, úgy a pénz számára azonnal kiadandó lesz – majd így folytatja: „De ha nem reformált vallású férfihez menne, abban az esetben semmit vagyomból ne kapjon, hanem illetősége a' bőnyi reform. szegények javára fordítassék”.

Három nappal később, 1847. december 24-én készült a következő rendelkezés, mely formailag fiókvégrendelet: a végrendeletében foglaltakat újabb négy ponttal egészíti ki. Az első férje végrendeletével kapcsolatosan pontosít néhány körülményt; mostani férje számára a végrendeletben felsorolt vagyontárgyakon kívül egy vánköst, két ágylepedőt, egy ágyterítőt, két abroszt, két törülköző kendőt rendel, és neki hagyja az összes zsákot, ponyvát és konyhaedényt; újabb megnevezett rokonai számára tesz hagyományokat, egyenként 25-50 váltóforint értékben; végül egy 30 váltóforint értékű kintlevőségét a bőnyi református eklézsiára hagyja. Teszi ezt ismét Décsi Bálint bőnyi református lelkész előtt, aki egyben írásba foglalója is volt szóban elmondott akaratának.

A harmadik dokumentum 1848. július 20-án kelt; formailag ez is codicillus, mely kiegészíti a korábban leírtakat. Négy újabb rokon kerül a hagyományozottak közé; közülük a legnagyobb értéket, 100 váltóforintot Vég Éva nevű testvére fiának, Istvánnak rendel, „a' ki katonaságban van”. Kisebb mértékben módosítja a bőnyi református eklézsia javára tett korábbi rendelkezését – a lelkészre bízva, milyen célra használja fel a 30 váltóforintot; és rendelkezik arról, hogy a hagyományokon kívül fennmaradó vagyona három megnevezett ágon lévő atyafiai között egyenlő arányban osztassanak szét.

Az utolsó fennmaradt rendelkezés 1854. január 15-én kelt Bőnyön. Külső feliratként a „Vég Anna, özvegy Farkas Istvánné, bőnyi lakosnak végrendelete, melly három előző után módosítólag tételtem” olvasható rajta. Készítésének okát pontosan leírja a bevezetőben: három korábbi „végrendelkezése” óta „értékállapotom, mellyről akkor rendelkeztem, sok tekintetben megváltozott, de megváltoztak a' tekintetek is, mellyekből említett rendeleteimben ki indultam, szükségesnek találtam azokat úgy módosítani, illetőleg megváltoztatni, a' mint is következik”. Első férje végrendeletét, annak a házra nézve tett rendelkezését a magáévá teszi; felsorolt kintlevőségeire két megnevezett rokonát teszi örökösévé; Máté Istvánné nevű rokonáé legyenek felsorolt bútoraik^[88] és házi eszközei; ugyanő lesz köte-

[88] A felsorolásban szerepel többek között egy sublod, egy fa ágy, egy asztal, egy bőr- és egy fonott szék, valamint egy dunyha, hat vánkös – 4 nagyobb, 2 kisebb –, három párna, egy paplan, egy ágyterítő is – a csak összefoglalóan említett „öltözetruhák”, valamint házi és konyhai eszközök mellett.

les gondoskodni tisztességes eltakarításáról is; míg végrendelete végrehajtójául nemes Fadgyas László urat jelöli ki. Ez utóbbi személy egyébként végrendelete egyik tanúja – a most is jelen lévő Décsi Bálint bőnyi református lelkész mellett.

Több végrendeletet már valószínűleg nem készített Vég Anna; ez utolsó dokumentumon található feljegyzés szerint 1855. március 31-én kerültek felbontásra és kihirdetésre végrendeletei. Az irategyüttes elemzése így is számos tanulsággal szolgálhat a mai kutató számára.

VI. ÖSSZEZÉS

Tanulmányomban a 19. század első felében Győr vármegyében keletkezett falusi végrendeletek forrásértékére igyekeztem felhívni a figyelmet. Fontosnak tartottam ezt azért, mert mind a 19. századi, mind a falusi végrendeletekkel viszonylag keveset foglalkozott még a kutatás. A kutatás jelen állásában – és a terjedelmi korlátok miatt – csak példákat idézhettem; de talán ezekből is látható, hogy más tudományterületek – így a társadalom- és gazdaságtörténet, vagy a történeti néprajz – mellett a jogtörténet számára is fontosak lehetnek e források.

IRODALOM

- Antal Péter (1986): Végrendelkezés Debrecenben az 1820-as években. In: *Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XIII*. Debrecen, 59–75.
- Bene János (1989): *Végrendeletek és hagyatéki leltárak Nyírbátorból*. Báthori István Múzeum, Nyírbátor.
- Czégény Istvánné (2001): *Jászberényi végrendeletek a 18-19. századból*. Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár, Szolnok.
- Csík Tamás (2010): Révfalu Győrhöz csatolásának története és az egyesítés utóélete. In: *Győri Tanulmányok 30. Zechmeister Károly Emlékszám I. 1910–2010*. Fel. szerk.: Bana József. Győr, 2010. 73–84.
- Dominkovits Péter (1988): A bőnyi nemesi közbirtokosság igazgatása a XIX. század első felében (1814–1846). In: *Arrabona* 24–25. Szerk.: Dávid Lajos. Győr, 1988. 91–115.
- Dominkovits Péter (1995): A petőházi Zeke család története a 16-18. században. In: *Vera (nem csak) a Városban. Tanulmányok a 65 éves Bácskai Vera tiszteletére*. Szerk.: Á. Varga László. Csokonai Kiadó, Debrecen, 1995. 15–21.
- Dominkovits Péter (2000): Közigazgatástörténet – családtörténet. Egy 16-18. századi Sopron vármegyei hivatalviselő család, a petőházi Zekék. In: *Fejezetek Győr, Moson és Sopron vármegyék közigazgatásának történetéből*. Szerk.: Horváth József. [kiad.] Győr-Moson-Sopron Megye Önkormányzati Hivatala, Győr, 2000. 39–67.
- Dominkovits Péter (2003): Zwei Pfarrertestamente aus Hidegség. Angaben zur frühneuzeitlichen Sozialgeschichte des niederen katholischen Klerus der Diözese Raab. In: *Bibliothekar und Forscher. Beiträge zur Landeskunde des burgenländisch-westungarischen Raumes. Festschrift für Norbert Frank zum 60. Geburtstag*. Land Burgenland, Eisenstadt, 2003. 41–56. (Burgenländische Forschungen, Sonderheft, XXV.)
- Homoki-Nagy Mária (2004): *Amiről a végrendelet mesél*. SZTE ÁJK Tud. Biz., Szeged, 2004. 619–633. (Acta Univ. Szegediensis, Acta juridica et politica, Tom. 65. fasc. 33.)

- Horváth József (1993): Káptalanvisi végrendeletek a 17. századból. In: *Házi Jenő Emlékkönyv*. Szerk.: Dominkovits Péter, Turbuly Éva. Soproni Levéltár, Sopron, 1993. 267–276.
- Horváth József (1995): Nyúl község XVII. századi történetéhez. In: *Arrabona* 34. Szerk.: Domonkos Ottó. Győr, 1995. 247–268.
- Horváth József (1995–1997): *Győri végrendeletek a 17. századból*. I–III. köt. Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára, Győr.
- Horváth József (1996): A monostorkörnyék falvainak mindennapjai a 16–17. században. In: *Mons Sacer 996–1996*. Pannonhalma 1000 éve. I–III. köt. Szerk.: Takács Imre. Szent Gellért Hittudományi Főiskola, Pannonhalma, II. köt. 25–37.
- Horváth József (1999): Egy rábaközi végrendelet 1804-ből. In: *Rábaköz*. Honismereti Évkönyv 1998. Szerk.: Pájer Imre. Csorna – Kapuvár, 1999. 94–103.
- Horváth József (1999a): A falusi végrendeletek formai és tartalmi sajátosságai a Nyugat-Dunántúlon a 17–18. században. In: *Soproni Szemle*, 4. sz. 356–369.
- Horváth József (2001): Végrendeleti adalékok az Északnyugat-Dunántúl falusi temetkezési szokásainak kutatásához (1600–1850). In: *Halál és kultúra. Tanulmányok a társadalomtudományok köréből*. I. Vál., szerk.: Berta Péter. Budapest, 143–178.
- Horváth József (2001a): Lébényi plébánosok hagyatéka a 18–19. század fordulóján. (Kísérlet egy irategyüttes elemzési lehetőségeinek bemutatására.) In: *Arrabona* 39/1–2. Szerk.: Tóth László. Győr, 329–364.
- Horváth József (2009): A magyarországi végrendelet-kutatás történetének vázlata, különös tekintettel a jogtörténeti kutatásokra. In: *Jogi néprajz – jogi kultúrtörténet. Tanulmányok a jogtudományok, a néprajztudományok és a történettudományok köréből*. Szerk.: Mezey Barna, Nagy Janka Teodóra. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 265–279.
- Horváth József – Dominkovits Péter (2001): *17. századi Sopron vármegyei végrendeletek*. Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, Sopron.
- Horváth Sándor (2011): A Győri és a Szombathelyi Egyházmegye plébánosainak életmódja a 18. században. In: *In labore fructus. Jubileumi tanulmányok Győregyházmegye történetéből*. Szerk.: Nemes Gábor, Vajk Ádám. Győri Egyházmegyei Levéltár, Győr, 181–198.
- Iványosi-Szabó Tibor (2004): *Kecskeméti testamentumok III. 1782–1820*. Bács-Kiskun Megyei Levéltár, Kecskemét.
- Iványosi-Szabó Tibor (2004a): *Kecskeméti testamentumok IV. 1821–1848*. Bács-Kiskun Megyei Levéltár, Kecskemét.
- Kelemen István (2008): *Sopron vármegyei jobbágyvégrendeletek a XVIII. század elejétől 1848-ig*. Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok Igazgatósága, Győr.
- Kemény János (2005): *Duna-Tisza közti mezővárosi végrendeletek 1738–1847*. Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára, Kecskemét.
- Kígyósi Attila (2002): *Magyarország történeti statisztikai helységnévtára. 19. Győr-Moson-Sopron megye*. Szerk.: Kígyósi Attila. KSH, Budapest.
- Kocsis Gyula (1997): *Hagyatéki iratok. Cegléd 1755–1820*. Kossuth Múzeum, Cegléd.
- Kristóf Ildikó (1999): „Rendeld el házadat, mert meghalsz.” A végrendelet-készítés normái és formái a 16–17. századi falvakban és mezővárosokban. In: *Démonikus és szakrális világok határán. Mentalitástörténeti tanulmányok Pócs Éva 60. születésnapjára*. Szerk.: Benedek Katalin, Csonka-Takács Eszter. MTA Néprajzi Kutatóintézet, Budapest, 521–556.
- Kujbusné Mecsei Éva (1995): *Nyíregyházi testamentumok 1789–1848*. Forrásválogatás. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár, Nyíregyháza.
- Mátay Mónika (2004): Historiográfiai viták a testamentumról. In: *Korall*. Társadalomtudományi folyóirat, 15–16. sz. 248–270.

- Nagy Ibolya (1986): Végrendeletek és temetkezés Szentesen a 19. században. In: *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1984/85*. Szeged, 179–192.
- Papp Izabella (2000): Egy tudós görög a Kiskunságban. Zavirasz György 1744–1804. In: *Zounuk. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve 15*. Szolnok, 123–150.
- Rácz István (1983): *Debreceni végrendeletek 1595–1847*. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, Debrecen.
- Rácz István (1985): Hajdúvárosi végrendeletek és osztálylevelek. In: *Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XII*. Debrecen. 135–156.
- Rémai Lászlóné (2000): A női végrendeletek Veszprém vármegyében a XVIII. században. In: *Veszprém Megyei Honismereti Tanulmányok XVIII*. Szerk.: Tóth Dezső. Veszprém, 107–138.
- Tárkány Szücs Ernő (1966): A deficiens jobbágy végrendelete a XVIII–XIX. században. In: *Agrártörténeti Szemle*, 401–431.
- Tárkány Szücs Ernő (1974): Makói parasztok végrendeletei. In: *Ethnographia*, 493–512.
- Tárkány Szücs Ernő (1980): Jogi népszokások parasztságunk öröklési rendjében (1770–1945). In: *Agrártörténeti Szemle*, 3–4. sz. 273–310.
- Tárkány Szücs Ernő (1981): *Magyar jogi népszokások*. Gondolat, Budapest (Társadalomtudományi könyvtár).
- Tóth István György (1992): *Jobbágyok, hajdúk, deákok. A körmendi uradalom társadalma a 17. században*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Tóth István György (1996): *Mivelhogy magad írást nem tudsz...* Az írás térhódítása a művelődésben a kora újkori Magyarországon. MTA Történettudományi Int., Budapest.
- Vajk Ádám (2004): *Végrendeleti sorozatok – Testamentarische Reihen*. Győr, 2004. (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Segédletek 4.)
- Végh Ferenc (1994): *Patas kialakulása, küzdelmei és fejlődése*. Nap Kiadó, Budapest.
- Végh Ferenc (1997): *Csiliznyárad. Egy falu helytörténete a kialakulásától a küzdelmes fejlődésen át a huszadik századig*. Nyárad Község Önkormányzata, Nyárad.
- Végh Ferenc (2001): *Nemesek faluja, Szap*. Református Egyházközség, Szap.